

УДК 378.147:811.111

**ПІДСИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ
МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ РОЗУМІННЯ
НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ У ТВОРАХ
СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

М.В. Дука (Київ)

У статті розглядається підсистема вправ для навчання майбутніх філологів розуміння невербальних засобів комунікації у творах сучасної англomовної художньої літератури. Уточнено етапи навчання розуміння невербальних засобів комунікації у творах, проаналізовано складові частини розробленої підсистеми.

Ключові слова: невербальні засоби комунікації, підсистема вправ, твір сучасної англomовної художньої літератури.

Дука М.В. Подсистема упражнений для обучения будущих филологов пониманию невербальных средств коммуникации в произведениях современной английской художественной литературы. В статье рассматривается подсистема упражнений для обучения будущих филологов пониманию невербальных средств коммуникации в произведениях современной английской художественной литературы. Уточнены этапы обучения пониманию невербальных средств коммуникации, проанализированы составные части разработанной подсистемы.

Ключевые слова: невербальные средства коммуникации, подсистема упражнений, произведение современной английской художественной литературы.

Duka M.V. The Subsystem of Exercises for Teaching Future Philologists to Understand Non-Verbal Signals in Contemporary English Fiction. The article deals with the subsystem of exercises for teaching future philologists to understand non-verbal signals in contemporary English fiction. The stages of teaching understanding non-verbal signals in contemporary English fiction are singled out, the constituents of the developed subsystem are analysed.

Key words: contemporary English fiction, non-verbal signals, the subsystem of exercises.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування в студентів мовних спеціальностей міжкультурної комунікативної компетентності, що передбачає оволодіння знаннями та вміннями реалізації успішного спілкування з представниками інших лінгвокультур, постає сьогодні в якості одного з пріоритетних завдань навчання іноземних мов (ІМ). Ефективним вважають таке міжкультурне спілкування, учасники якого здатні інтерпретувати як вербальні повідомлення, так і невербальні засоби комунікації (НЗК), які несуть значний обсяг інформації про кожного з комунікантів. Вербальний та невербальний канали спілкування складають комунікативну дво-

єдність, котра є характеристикою як усної, так і писемної форм комунікації. Зазначимо, що під *невербальними засобами комунікації* ми розуміємо вербалізовану у творах художньої літератури сукупність комунікативно значущих немовлених компонентів, які описують жестово-рухову діяльність персонажів, їх голосову активність, просторові й часові особливості процесу комунікації, такі декоративні елементи, як одяг, аксесуари, стиль зачіски, макіяж, а також ольфакторні (нюхові) характеристики.

Згідно з Програмою з англійської мови для університетів / інститутів [4, с. 97–105], цілі навчання майбутніх філологів читання передбачають розви-

ток та вдосконалення вмінь інтерпретувати експліцитну та імпліцитну інформацію, подану у великих складних текстах, ідентифікувати найдрібніші деталі змісту з урахуванням ставлення до них автора твору, інтерпретувати текст щодо прихованого смислу та стилю й характеризувати героїв літературного твору тощо. Виходячи з цих цілей, компетентність майбутніх філологів у читанні не можемо вважати повністю сформованою, якщо вони не володіють умінням розпізнавати кінеми, тобто вербалізовані в тексті НЗК [2, с.394] та розуміти закодовану в них інформацію. Крім того, оскільки комуніканти (адресант повідомлення – автор художнього твору та адресат – читач цього твору) є, відповідно до завдань нашого дослідження, представниками різних лінгвокультур, процес розуміння НЗК вимагає, паралельно із компетентністю у читанні, формування у читача також знань щодо особливостей НЗК та специфіки їх презентації у творах.

Таким чином, констатуємо потребу в підготовці майбутніх філологів до адекватного розуміння НЗК у процесі читання творів сучасної англомовної художньої літератури (ТСАХЛ). Відзначимо, що НЗК представлені у художніх творах надзвичайно повно, адже художня література відбиває ситуації реального спілкування.

На нашу думку, ефективність навчання студентів розуміння НЗК у ТСАХЛ залежить від детально розробленої підсистеми вправ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Зауважимо, що питанню теоретичного обґрунтування й розробки системи вправ для навчання читання (зокрема художніх творів) присвячені роботи багатьох методистів, таких як О.Б. Бессерт (запроваджено методику навчання студентів індивідуального читання 4 курсів), Т.О. Вдовіна (розроблено методику навчання майбутніх філологів читання англійських художніх текстів), Ю.С. Заграйська (створено методику інтегрованого навчання англійської мови та зарубіжної літератури), В.В. Черниш (розроблено методику навчання англомовного читання та аудіо-

вання із застосуванням аудіокнижок художніх творів). Разом з тим, проблема розробки системи вправ для формування соціокультурної компетентності, окремим елементом якої є знання про НЗК та навички й уміння їх використання, описана в роботах М.Л. Писанко (вирішено проблему формування англомовної соціокультурної компетенції у студентів мовних спеціальностей на базі німецької мови як першої іноземної) та С.І. Шукліної (розроблено методику контролю рівня сформованості англомовної соціокультурної компетенції у рецептивних видах мовленнєвої діяльності майбутніх учителів). Крім того, НЗК також перебувають у фокусі уваги науковців як самостійний об'єкт у роботах Н.Г. Баженової (розроблено систему вправ для навчання НЗК в курсі французької мови) та С.В. Соколової (запропоновано методику навчання майбутніх учителів англійської мови використання паралінгвістичних засобів в усному спілкуванні. Проте невирішеною залишається проблема створення підсистеми вправ для навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ, що робить цю статтю актуальною.

Метою публікації є представлення підсистеми вправ для навчання студентів мовних спеціальностей розуміти НЗК у сучасних англомовних художніх творах, що вимагає вирішення таких завдань: 1) конкретизувати поняття „підсистема вправ” відповідно до мети дослідження; 2) уточнити етапи такого навчання; 3) визначити та проаналізувати групи, підгрупи вправ та інші ієрархічно менші складники підсистеми; 4) сформулювати вимоги до вправ, спрямованих на навчання розуміння НЗК у ТСАХЛ; 5) визначити типи і види вправ з урахуванням етапів навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ, а також 6) охарактеризувати знання, навички та вміння, які формуються/розвиваються за допомогою кожної групи вправ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Звернемося спочатку до поняття „система вправ”, яке визначається як сукупність типів, родів та видів вправ, які є об'єднаними за призначенням, матеріалом та способом їх виконання [1, с. 276]. Запропонована у нашому дослідженні підсистема

вправ має подальше членування на групи, підгрупи, тощо для навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ. Вона розглядається нами як структурний елемент загальної системи вправ для навчання іншомовного читання. Таким чином, підсистему вправ у нашому дослідженні ми розглядаємо як сукупність необхідних типів, родів та видів вправ, які є об'єднаними за призначенням, матеріалом та способом їх виконання, та які враховують особливості навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ та забезпечують максимальну ефективність такого навчання.

Побудова підсистеми вправ передбачає урахування етапів процесу навчання філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ. Нагадаємо, що розуміння в нашому дослідженні розглядається як результат читання, а отже, беремо до уваги загальноприйнятій у методиці навчання іншомовного читання поділ процесу читання на три основні етапи: передтекстовий, текстовий та післятекстовий (*pre-reading*, *while-reading* та *post-reading*) [8, с. 160–163; 9, с. 108]. Відповідно до завдань нашого дослідження, виділяємо та уточнюємо такі три етапи навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ: 1) *передтекстовий етап* або *етап формування та/або актуалізації (наявних) фонових знань і створення мотивації*; 2) *текстовий етап* або *етап розвитку і вдосконалення вмінь розуміння НЗК у процесі читання ТСАХЛ*; 3) *післятекстовий етап* або *етап цілісного розуміння ТСАХЛ (на основі аналізу інформації, яку несуть НЗК) та контролю розуміння НЗК у ТСАХЛ*.

Зупинимось на розгляді кожного з етапів більш детально. Метою *першого, передтекстового, етапу* є створення підґрунтя для розуміння студентами НЗК у ТСАХЛ. Першим завданням цього етапу ми вбачаємо *формування та/або актуалізацію наявних фонових знань* студентів щодо: 1) типів НЗК відповідно до фізичної природи їх творення (кінесичних, проксемічних, просодичних засобів комунікації, а також знакових декоративних елементів та ольфакторних характеристик); 2) типів НЗК відповідно до їх значення (універсальних, національно-специфічних, індивідуально озна-

чених / авторських) та їх функцій; 3) специфіки вербальної репрезентації НЗК у ТСАХЛ (видів номінацій та специфіки пред'явлення НЗК за допомогою авторських номінацій). Вирішення вищезазначених проблем, на нашу думку, сприятиме зняттю ймовірних труднощів сприйняття імпліцитного повідомлення, яке зазвичай несуть у художньому творі НЗК.

Крім того, важливим на першому етапі є не лише оволодіння знаннями про окремі НЗК, а й ознайомлення студентів-філологів із нормами (стандартами) та ситуаціями використання НЗК у Великій Британії та Америці, порівняння їх із стандартами використання НЗК у рідній студентам лінгвокультурі.

Зауважимо, що оскільки НЗК у нашому дослідженні розглядаються в контексті художніх творів, завданням, яке також потребує окремої уваги, постає актуалізація знань студентів про композиційно-структурні елементи ТСАХЛ, які були отримані студентами на уроках літератури ще за часів їх навчання у школі.

До основних прийомів формування фонових знань, нарощування обсягу яких передбачається нами поступово на кожному занятті, слідом за Л.П. Рудаковою [5, с. 98], відносимо бесіду викладача із студентами, читання останніми додаткової науково-популярної літератури, демонстрацію фотографій або ілюстрацій, які відповідають темам занять, коментування окремих НЗК вилучених із ТСАХЛ, застосування пам'яток щодо використання типів НЗК відповідно до ситуацій їх використання.

Другим завданням передтекстового етапу є, на нашу думку, *оволодіння студентами навичкою співвіднесення номінацій НЗК із значенням останніх*, що робить необхідним поповнення лексики студентів. Отже, до початку читання у пам'ять студентів потрібно ввести лексичні одиниці, які репрезентують НЗК у ТСАХЛ і сформулювати навички та вміння їх розпізнавання у тексті.

Вважаємо, що визначені вище знання, навички й уміння, які потрібно формувати та розвивати на передтекстовому етапі, стануть у подальшому

базою для адекватного розуміння НЗК у ТСАХЛ.

Крім того, окремим важливим завданням, яке має обов'язково бути вирішеним на передтекстовому етапі навчання студентів розуміння НЗК у ТСАХЛ, є *створення мотивації*, так зване „пробудження інтересу” (термін В.В. Черниш [10, с. 105]) студентів до специфічної читацької діяльності, яка передбачена в рамках розробленої методики. Під мотивацією розуміємо процес дії мотиву, тобто спонукання до діяльності, яке пов'язане з задоволенням потреб людини, а також сукупність зовнішніх факторів, які викликають та визначають напрям активності суб'єкту [1, с. 148]. Відомо, що основними мотивами когнітивної діяльності, до якої належить читання, є бажання знати, продукувати нові ідеї, отримувати нові знання, інтелектуальні вміння й навички, прагнення підвищити рівень інтелекту та його продуктивність, розвивати інтелектуальні здібності, навчитися різних способів кодування, декодування, опрацювання та інтерпретації інформації [3, с. 120]. Отже, вважаємо, що для ефективного навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ, важливо, щоб мета і зміст такого навчання були не лише внутрішньо сприйнятими студентами, але й набули для них особистісного смислу, викликали позитивні переживання, спрямовували на подальшу роботу в цьому напрямку.

Як бачимо, вирішення завдань першого, передтекстового, етапу є важливим кроком у навчанні майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ, а, отже, він має бути представленим достатньою кількістю вправ, які забезпечать формування та розвиток зазначених вище знань, навичок і умінь.

Перейдемо до розгляду другого етапу навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ. На *другому, текстовому, етапі* студенти вже набули та / або активізували відповідні фонові знання щодо НЗК і сформуvalи навичку їх співвіднесення з номінаціями, за допомогою яких вони репрезентовані у тексті. Тож основною метою другого етапу є власне *оволодіння вміннями розуміння НЗК у процесі читання ТСАХЛ*. Специфікуючи завдання цього етапу, виділимо важливість розвитку

та вдосконалення таких окремих умінь: 1) ідентифікації НЗК у тексті; 2) виведення значення НЗК на рівні локального / глобального контекстів; 3) антиципації подальшого перебігу подій у тексті на основі розуміння НЗК; 4) інтерпретації стилістичного ефекту використання автором номінацій НЗК, а також 5) порівняння типів та значень НЗК в українській та англомовній лінгвокультурах.

Метою *третього, післятекстового, етапу* є вдосконалення вмінь студентів розуміти НЗК у ТСАХЛ та, як результат, *цілісне розуміння ТСАХЛ на основі аналізу інформації, яку несуть НЗК*, а також *контроль розуміння НЗК у ТСАХЛ* як з боку викладача, так і взаємоконтроль студентів. Отже, на цьому етапі передбачається оволодіння студентами вміннями: 1) аналізувати розвиток сюжету з урахуванням застосованих автором НЗК; 2) характеризувати героїв ТСАХЛ або специфіку їхньої поведінки; 3) виводити тему, ідею, авторське ставлення на основі розуміння інформації, яку несуть НЗК; 4) формулювати висновки про прочитане з урахуванням власного життєвого досвіду.

Як бачимо, розподіл процесу навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ на три етапи відбувається з урахуванням специфіки НЗК та їх вербальної репрезентації у тексті, а також особливостей процесу розуміння текстової інформації.

Наступним кроком нашого дослідження є створення підсистеми вправ для навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ. Зважаючи на специфіку НЗК як знака, їх репрезентацію у творі за допомогою відповідних номінацій та особливостей процесу розуміння, до складу запропонованої нами підсистеми доцільно включити чотири груп вправ: 1) для оволодіння знаннями про НЗК; 2) для оволодіння навичками співвіднесення номінацій НЗК із значенням останніх; 3) для розвитку і вдосконалення вмінь розуміти НЗК у художніх творах; 4) для розвитку і вдосконалення вмінь цілісного розуміння художнього твору на основі аналізу інформації, яку несуть НЗК.

Кожна із зазначених груп має свій подальший розподіл на підгрупи, блоки та підблоки. Так, **група вправ для оволодіння знанням про НЗК** складається із таких підгруп, які в свою чергу розподіляються на певні блоки:

1. Підгрупа вправ для ознайомлення з типами НЗК відповідно до фізичної природи їх творення: 1) блок вправ для розпізнавання кінесичних засобів комунікації; 2) блок вправ для розпізнавання проксемічних засобів комунікації; 3) блок вправ для розпізнавання просодичних засобів комунікації; 4) блок вправ для розпізнавання знакових декоративних елементів та ольфакторних характеристик.

2. Підгрупа вправ для усвідомлення значень НЗК: 1) блок вправ для розпізнавання стандартних та ситуативних НЗК; 2) блок вправ для розпізнавання універсальних, національно-специфічних та індивідуально означених НЗК;

3. Підгрупа вправ для оволодіння знаннями про норми (стандарту) та ситуації використання НЗК у Великій Британії та Америці.

4. Підгрупа вправ для оволодіння знаннями про композиційно-структурні елементи ТСАХЛ.

Другою у підсистемі вправ є **група вправ для оволодіння навичками співвіднесення номінацій НЗК із значенням останніх**, до складу якої входять:

1. Підгрупа вправ для співвіднесення соматичних номінацій НЗК з їх денотативним та імпліцитним значеннями.

2. Підгрупа вправ для співвіднесення сенсуальних номінацій з формою НЗК.

3. Підгрупа вправ для оволодіння навичками співвіднесення авторських лексичних засобів вираження НЗК з їх значенням: 1) блок вправ для оволодіння онімами; 2) блок вправ для оволодіння фразеологічними одиницями; 3) блок вправ для оволодіння стилістичними засобами вираження НЗК (епітет, метафора, метонімія, порівняння).

Третя група вправ для розвитку і вдосконалення вмінь розуміти НЗК у ТСАХЛ складається із таких підгруп:

1. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь ідентифікації НЗК в тексті.

2. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь виведення значення НЗК із контексту.

3. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь антиципації подальшого перебігу подій у тексті на основі розуміння НЗК.

4. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь інтерпретації стилістичного ефекту використання автором номінацій НЗК.

5. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь порівняння типів та значень НЗК в українській та англійській лінгвокультурах.

Останньою в нашому дослідженні розглядаємо **групу вправ для розвитку і вдосконалення вмінь цілісного розуміння художнього твору на основі аналізу інформації, яку несуть НЗК**. До її складу входять такі підгрупи:

1. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь аналізувати сюжетно-композиційні особливості твору на основі розуміння НЗК, застосованих автором (уміння аналізувати ескалацію або затухання емоційних проявів героїв відповідно до структурних елементів роману – експозиції, розвитку подій тощо).

2. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь характеризувати героя літературного твору на основі інформації, яку несуть НЗК (відповідність позитивних або негативних характеристик героя певним типам НЗК, які використовує автор твору для його імпліцитного зображення).

3. Підгрупа вправ для розвитку і вдосконалення вмінь виводити тему, ідею, авторське ставлення на основі розуміння інформації, яку несуть НЗК у творі.

Підсумовуючи вищевикладене, відмітимо, що підсистема вправ для навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ є досить розгалуженою.

Наступним завданням у дослідженні є розгляд типів вправ, які входять до кожної групи. Організація типології вправ у нашому дослідженні відбувається з урахуванням таких вимог до вправ, запропонованих Н.К.Скляренко [6, с. 3–7; 7, с. 9–13]: 1) вмотивованості мовленнєвих дій; 2) спрямованості вправ на прийом або видачу інформації;

3) комунікативності; 4) культурологічної спрямованості; 5) наявності в завданнях вправ опор; 6) форми організації; 7) ступеня керування вправою.

Конкретизуємо вправи для навчання розуміння НЗК у ТСАХЛ у відповідності до критеріїв, представлених вище.

За критерієм *вмотивованості*, який розглядається як одна із найголовніших вимог до вправ [6, с. 3], у розроблюваній нами підсистемі використовуються здебільшого вмотивовані вправи.

У відповідності до критерію *спрямованості вправ на прийом або видачу інформації* передбачаємо рецептивно-репродуктивні та рецептивно-продуктивні вправи.

Щодо критерію *комунікативності*, зазначимо, що зважаючи на той факт, що на першому етапі навчання розуміння НЗК у ТСАХЛ виникає потреба формування у студентів фонових знань щодо НЗК, а вже потім формування та розвиток певних умінь, необхідним є включення до нашої системи усіх типів вправ – некомунікативних, умовно-комунікативних та комунікативних.

Нагадаємо, що НЗК розглядаються нами у контексті ТСАХЛ, створеними представниками іншої лінгвокультури. Зрозуміло, що у такому випадку НЗК несуть інформацію про героїв твору, які діють у конкретній лінгвокультурі, а отже, всі вправи, які входять до підсистеми вправ для навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ є підпорядкованими такій вимозі як *культурологічна спрямованість*.

За наявністю у завданнях вправ опор, їх поділяють на вправи з природними опорами, вправи з опорами, створеними спеціально з навчальною метою, та вправи без опори. У нашому дослідженні наявність у завданнях вправ опор залежить від етапу навчання студентів розуміння НЗК у ТСАХЛ.

За формою організації у зазначеній нами підсистемі наявними є фронтальні, парні, групові, а також індивідуальні вправи. Звичайно, що читання як таке є суто індивідуальним процесом, однак навчання розуміння в процесі читання потребує обговорення прочитаного матеріалу, відповідей на запитання та інших видів вправ, які виконують-

ся із залучення двох або більше суб'єктів навчального процесу.

Відповідно до *ступеня керованості*, вправи у розроблюваній нами підсистемі, є повністю або частково керованими.

Отже, у статті нами представлено підсистему вправ, яка є базовим компонентом методики навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ. Перспективою дослідження є розробка моделі процесу навчання майбутніх філологів розуміння НЗК у ТСАХЛ на основі представленої підсистеми вправ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Шукин. – М. : ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.
3. Левченко Т.І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності : монографія / Т.І. Левченко. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 448 с.
4. Програма з англійської мови для університетів / інститутів (п'ятирічний курс навчання) : Проект / С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей, Ю.В. Головач та ін. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 247 с.
5. Рудакова Л.П. Навчання студентів розуміння соціокультурної інформації при читанні англомовної художньої літератури у вищих мовних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Людмила Пилипівна Рудакова. – К., 2004. – 141 с.
6. Складенко Н.В. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь / Н.В. Складенко // Іноземні мови. – 1999. – № 3. – С. 3–7.
7. Складенко Н.В. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов / Н.В. Складенко // Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методи викладання іноземних мов. – К. : КДППМ, 1992. – С. 9–14.
8. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс : пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н. Соловова. – М. : АСТ: Астрель, 2008. – 272 с.
9. Тарнопольский О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти / О.Б. Тарнопольский. – К. : ІНККОС, 2006. – 248 с.
10. Черниш В.В. Навчання англомовного читання та аудіювання із застосуванням аудіокнижок художніх творів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В.В. Черниш. – К., 2001. – 308 с.